

**ԳԵՈՐԳԻ ՏԻԳՐԱՆՈՎԸ Ա. ԽԱՉԱՏՐՅԱՆԻ ԲԱԼԵՏՆԵՐՈՒՄ
ՀՈՒՄԱՆԻՍՏԱԿԱՆ ԳԱՂԱՓԱՐՆԵՐԻ ԱՐՏԱՀԱՅՏՄԱՆ
ՄԱՍԻՆ**

DOI: 10.52971/3045-3038-2024.2-157

Անի Ասատրյան

ԳԱԱ Շիրակի հայագիտական հետազոտությունների կենտրոն,
Կոմիտասի անվան պետական կոնսերվատորիայի Գյումրու մասնաճյուղ

Ամփոփում

Հոդվածի շրջանակներում առանձին ուսումնասիրության առարկա է դարձրել 20-րդ դարի ԽՍՀՄ ամենահայտնի երաժշտագետներից մեկի՝ Գեորգի Տիգրանովի վերաբերմունքը ինչպես Բալետի արվեստի զարգացման գործում Ա. Խաչատրյանի ունեցած դերակատարության, այնպես էլ նրա Բալետներում հումանիստական գաղափարների արտահայտման նկատմամբ:

Արամ Խաչատրյանը ականավոր նորարար կոմպոզիտորներից էր, ով ոչ միայն ստեղծեց նոր տիպի Բալետ, այլև վերանայեց երաժշտա-խորեոգրաֆիկ արվեստի ավանդույթները՝ բացելով գեղարվեստական նոր հորիզոններ: Նրա աշխատանքը «Գայանե» և «Սպարտակ» Բալետների վրա ճանապարհի հարթեցին արվեստի այս ճյուղում առավել ժամանակակից և նորարարական գեղագիտական հայեցակարգի համար: Ա. Խաչատրյանի ստեղծագործությունների շնորհիվ Բալետը հանրությանը ներկայացավ իբրև արվեստի ձև, որն ունակ է ոգեշնչելու, հուզելու և փոխելու աշխարհը:

Բանալի բառեր՝ *Գեորգի Տիգրանով, Բալետ, ստեղծագործություն, հումանիզմ, կոմպոզիտոր, Արամ Խաչատրյան, Սպարտակ, Գայանե:*

GEORGE TIGRANOV ON THE EXPRESSION OF HUMANISTIC IDEAS IN A. KHACHATRYAN'S BALLETS

Ani Asatryan

Shirak Center for Armenological Studies of NAS RA,
Gyumri Branch of Yerevan Komitas State Conservatory

Abstract

The article analyses the position of Georgy Tigranov, one of the most prominent musicologists of the USSR in the twentieth century, on the contribution of A. Khachaturian to the evolution of ballet art, as well as the expression of humanistic concepts in his ballets.

Aram Khachaturian was one of the most innovative composers of the 20th century, who not only created a new type of ballet but also revised the traditions of musical and choreographic art, thereby opening new creative horizons. His work on the ballets 'Gayana' and 'Spartacus' constituted a significant departure from traditional aesthetic concepts in this branch of art, paving the way for a more modern and innovative approach. Through Khachaturian's work, ballet was introduced to the public as an art form capable of inspiring, touching and changing the world.

Key words: *Georgy Tigranov, ballet, creativity, humanism, composer, Aram Khachaturian, Spartacus, Gayane.*

Նախաբան

Բալետի արվեստն իր հարուստ և բազմազան թեմաներով մարդկության գեղարվեստական տաղանդի ամենամեծ ձեռքբերումներից է: Արվեստի այս ճյուղն իր զարգացման բարձրակետին հասավ խորհրդային իշխանության տարիներին: Զարգացնելով դասական-

ների երաժշտական և խորեոգրաֆիկ լավագույն ավանդույթները՝ խորհրդային բալետի գործիչները փորձեցին գտնել իրականության գեղարվեստական հետազոտության նոր ձևեր: Նորովի ընկալվեցին բալետի հասարակական նպատակը, նրա գեղագիտական նորմերն ու պոետիկան, սցենարային և երաժշտական դրամատուրգիան, կոմպոզիցիոն տեխնիկան, արտահայտչամիջոցները: Բալետի կերպարային կառուցվածքի ընդլայնման գործում բացառիկ նշանակություն ունեցավ նրա մերձեցումը ժողովրդական երաժշտության ու պարի հետ:

Բալետի ժանրում ստեղծագործեցին աշխարհահռչակ կոմպոզիտորներ Ստրավինսկի, Պրոկոֆև, Շոստակովիչ և այլն: Խորհրդային բալետի զարգացման, նրա հիմնական թեմատիկ գծերի (ժամանակակից-խորհրդային և պատմա-հերոսական) կայացման գործում հատկապես մեծ է հայ ժողովրդի մեծանուն զավակ Արամ Խաչատրյանի ավանդը: Թատերականությամբ և դիտարժանությամբ ճանաչող խաչատրյանական երաժշտությունն ուղղակի իդեալական է բալետի համար: Երաժշտության և թատրոնի փոխազդեցությունը կոմպոզիտորին թույլ է տվել ստեղծել հզոր պատկերներ և զգացմունքային պահեր: Նրա բալետն առայսօր հիացնում և ոգեշնչում է հանդիսատեսին: Այն ոչ միայն հնչում է, այլև պատմություն է պատմում՝ վերակենդանացնելով մեր պատկերացումներն ու հույզերը:

Գ. Տիգրանովի հավաստմամբ Արամ Իլյիչը կիսում էր բալետի մեծությունը և այն ընկալում որպես արվեստի սինթեզի բարձրագույն ձև: Նա տեսնում էր բալետում անսահմանափակ հնարավորություններ իրականությունը ցուցադրելու, գաղափարական և գեղարվես-

տական հիմունքների արտահայտման, ինչպես նաև ուժեղ կերպարների, կրքերի և ազդակների զարգացման համար¹:

20-րդ դարի բալետի պատմության մեջ սովետական կոմպոզիտորների կատարած կարևորագույն բացահայտումներից մեկն ըստ Տիգրանովի պատմական թեմաներով բալետների ստեղծումն էր: Առաջիններից մեկը, ով փորձեց այս ստեղծագործական խնդիրը լուծել Բ.Վ. Ասաֆյան էր («Կարմանյուլա», «Փարիզի բոցը»): Սակայն պատմական թեմաներով բալետների մեջ հիմնական մոնումենտալ ստեղծագործություն համարվում է Խաչատրյանի «Սպարտակ»-ը²:

«Սպարտակի» երաժշտության մեջ կան դարաշրջանների խիստ բարդ հակադրություններ՝ մի կողմից պատրիկների և ստրկատերերի Հռոմ, պատերազմ ու բռնապետություն, շքեղություն ու դաժանություն, խաբեություն և դավաճանություն, մյուս կողմից ստրուկների, պլեբեյների, գլադիատորների Հռոմ՝ ճնշված մարդկանց անթիվ տառապանքներ ու ազատության անսանձելի կամք: «Խաչատրյանը ստեղծում է այնպիսի երաժշտություն, որում չկա ոչ արխաիզմ, ոչ էլ անցյալի ոճավորում: Այն ժամանակակից է, կենսականորեն լիարժեք, գրում է Տիգրանովը, իսկապես տպավորիչ և հուզիչ: Ոչ միայն մեր երկրում, այլև նրա սահմաններից դուրս «Սպարտակ» բալետն ընկալվում է որպես ազատության ու մարդասիրության մեծ գաղափարները հաստատող վեհ հերոսական ողբերգություն³:

Խորհրդային արվեստի, այդ թվում նաև բալետի առջև ծառացած մյուս ստեղծագործական խնդիրը խորհրդային թեմատիկայի մարմնավորումն էր:

¹ Тигранов Г., Арам Ильич Хачатурян. Очерк жизни и творчества, Ленинград, 1978, с. 38.

² Тигранов Г., Музыка в борьбе за гуманизм и прогресс, Ленинград, 1984. с. 145.

³ Тигранов Г., Балеты А. Хачатуряна, Ленинград, 1974, с. 135-136.

Տիգրանովի կարծիքով՝ այս խնդրի խաչատրյանական լուծումը «Գայանե» քնարական-դրամատիկական բալետն էր: Բալետի արևոտ, գունեղ, խորապես ժողովրդական երաժշտության մեջ հայտնվում են կենցաղի պատկերները: Հայաստանի բնությունը, հերոսների կերպարները, նրանց բախումն ու պայքարը, ասես վերցված են իրական կյանքից¹: Բայց դրա հետևում ավելին կա՝ նոր երկրի, նոր մարդու, հայրենասիրության, ժողովուրդների բարեկամության կերպար, դավաճանության դատապարտում: Գայանեի կերպարը խորհրդանշում է խորհրդային հայրենասեր աղջկա հոգևոր հարստությունն ու գեղեցկությունը: Այս ստեղծագործությունը խորհրդային բալետի ակնառու նվաճումների վառ վկայությունն է՝ նոր մարդ, նոր հերոսուհու կերպար:

Խաչատրյանն իր բալետներում համարձակ կերպով լուծում է բազմաթիվ նոր ստեղծագործական խնդիրներ՝ կապված ժանրի մեկնաբանության, ձևերի, դրամատուրգիայի և այլնի հետ: Նրա բալետի երաժշտությունը ոգեշնչում է պարուսույցներին և կատարողներին՝ խորեոգրաֆիկ նոր լուծումներ փնտրելու համար:

Երբ խոսում ենք բալետում արվեստների սինթեզի մասին, մենք ենթադրում ենք, որ բալետն անհնար է առանց արվեստի տարբեր տեսակների փոխազդեցության, բայց միևնույն ժամանակ երաժշտությունը գերիշխող դեր է խաղում: Երբ խոսում ենք Խաչատրյանի բալետների դրամատուրգիայի մասին, գրում է Տիգրանովը, -առաջին հերթին ուշադրություն ենք դարձնում երաժշտական և ինտոնացիոն դրամատուրգիային: Տիգրանովի կարծիքով՝ Խաչատրյանի յուրաքանչյուր բալետում այս ասպեկտը տարբեր կերպ է ազդում: «Գայանե»-ում գերիշխում են սյուիտի և

¹ Тигранов Г., *Армянский музыкальный театр*, т. 2, Ереван, 1960, с. 157-158.

ռապսոդիայի սկզբունքները, օգտագործվում են ժողովրդական երգերն ու պարերը¹:

Բոլորովին այլ կառուցվածք ունի «Սպարտակի» դրամատուրգիան: Սա մեծ ձևերի մոնումենտալ ստեղծագործություն է՝ զգալի հակադրություններով: Ժանրային առումով «Սպարտակը» կարելի է բնորոշել որպես չորս մասից բաղկացած խորեոսիմֆոնիա, որը դրամատուրգիական ուժերի տեսանկյունից, դրսևորվում է սոնատ-սիմֆոնիկ ցիկլով՝ իր ակտիվ ազդեցությամբ, հակամարտության զարգացմամբ և բազմակողմ ռազմավարությամբ²:

Խաչատրյանի պարտիտուրներն իրենցից ներկայացնում են ինտոնացիոն դրամատուրգիայի, ռիթմիկ դրամատուրգիայի, բազմաձայնության և նվագախմբավորման վառ օրինակներ: Դրանք նաև իրականացնում են մեծ մասշտաբով երաժշտական «տարածության» պլանավորման ակնառու օրինակներ և ներառում են հսկայական շերտավորված տուտտի, բազմազան տեմբրեր և ուժեղ դինամիկ փոփոխություններ: Խաչատրյանի բալետներում առանձնահատուկ նշանակություն է ձեռք բերում ռիթմը: Այն խտացնում է հսկայական էներգիա, կազմակերպում հուզական ներարկումներ, վերելքներ, անկումներ:

«Սպարտակ» բալետում Խաչատրյանն օգտագործում է ռիթմիկ կազմակերպման տարբեր ձևեր, որոնք ընկնում են ամբողջ գործողությունների հիմքում, գրում է Տիգրանովը³: Առաջին գործողության մեջ դա երթի ռիթմիկ մոդել է, որն արտացոլում է ռազմական, հաղթական և սգո տրամադրությունները: Երկրորդ և երրորդ գործողությունները

¹ Մոյս ևսեղում, էջ 167:

² Тигранов Г., *Оперное и балетное искусство армянских композиторов, «Музыка советской Армении» сборник статей, Ереван, 1960, с. 44.*

³ Тигранов Г., *Балеты А. Хачатуряна, с. 96.*

վերարտադրում են տարբեր պարային երաժշտական ռիթմեր, ներառյալ կենցաղային, հերոսական և օրգիաստիկ պահերը: IV ակտում՝ ռդբերգական ռիթմիկ օստինատո:

Խորացնելով բալետային երաժշտության բովանդակությունը՝ Խաչատրյանը վերախմաստավորում է դասական բալետի ավանդական ձևերը, շատ տեսարաններ ձեռք են բերում գեղարվեստական լայն ընդհանրացումների նշանակություն: «Այսպես, «Գայանե»-ի վերջին պարային սյուիտ-դիվերտիմենտոն վերածվում է ժողովուրդների բարեկամության հիմնի,-գրում է Տիգրանովը,-իսկ «Սպարտակում»՝ «Կրկեսի» տեսարանը վերստեղծում է հին Հռոմի կյանքի վառ համայնապատկերը՝ գլադիատորների կռվով, արյունոտ տեսարանների ծարավ ամբոխով, տառապանքի ու բռնության հակադրությամբ¹:

Պատկերների ընդհանրացումն ու բազմիմաստությունը, չնայած դրանց վառ կոնկրետությանը, դրսևորվում են նույնիսկ այնպիսի «հիթային» համարում, ինչպիսին է «Գադիտանյան կույսերի պարը», որտեղ ստրկուհիները պարում են Կրասոսի պատվին կազմակերպված խնջույքի ժամանակ: Խենթության տանող այս օրգիաստիկ պարն առաջացնում է անհույս կործանման զգացում:

Մեկ այլ կարևոր թեմա, որը բարձրացնում է 20-րդ դարի բալետը և որին լուծում է տալիս Խաչատրյանը՝ բալետի և ժողովրդական ստեղծագործության փոխկապակցվածությունն է: Խաչատրյանի համար ժողովրդական երաժշտությունն արվեստի հիմքն է: Խաչատրյանի վերաբերմունքը բանահյուսության նկատմամբ ստեղծագործական է և աշխույժ: Ֆոլկլորային նյութի հիման վրա ստեղծում է զարգացած, սիմֆոնիկ ձևեր: Այս առումով նրա բալետները և հատ-

¹ Тигранов Г., *Армянский музыкальный театр*, т. 2, с. 200-206.

կապես «Գայանեն» ստեղծագործական խնդիրների ինքնատիպ, յուրօրինակ լուծում են:

Տիգրանովի կարծիքով Խաչատրյանի համար որպես բալետային երաժշտության իդեալ են ծառայել Ստրավինսկու, Պրոկոֆևի և Չայկովսկու ստեղծագործությունները¹: Նրան հատկապես մոտ է Չայկովսկին, ում երաժշտությունը մարդկային մեծ զգացմունքների, լայն ընդհանրացումների, իսկական սիմֆոնիզմի երաժշտություն է:

Ինչ վերաբերում է Ստրավինսկուն, ապա նա բալետի մեջ մտցրեց բոլորովին նոր սյուժեներ, պատկերներ, ռիթմի ինչ-որ նախնադարյան, տաբերային ուժ (մասնավորապես՝ ռիթմիկ օստիննատոյի ձևեր), նվագախմբային հնչյունների զարմանալի գունեղություն և թարմություն: Ստրավինսկու բալետային երաժշտության այս կողմերը միշտ տպավորել են Խաչատրյանին:

Խաչատրյանը լրիվ այլ վերաբերմունք ուներ Պրոկոֆևի հանդեպ: Կոմպոզիտորի կարծիքով 20-րդ դարի ստեղծագործողներից ոչ մեկը չի ցուցաբերել այնքան համարձակություն, տաղանդ և հմտություն բալետի արվեստում նոր հորիզոններ, նոր հնարավորություններ բացելու գործում, որքան Ս. Պրոկոֆևը²:

Խաչատրյանը բալետն ընկալում է որպես գաղափարական-գեղարվեստական և երաժշտական-դրամատուրգիական ամբողջական ձև: Դա երևում է իր պատկերները ստեղծելու նրա պատասխանատու մոտեցումից: Ի դեպ կոմպոզիտորն ինքն էլ է խոստովանում, որ օրինակ «Գայանե» բալետի ստեղծման ժամանակ փորձել է ներսից ծանոթանալ գյուղացիների և սահմանապահների կյանքին, ձայնա-

¹ Мейер К. С вами говорит Арам Ильич Хачатурян! / пер. А. Давтян // Музыкальная академия. 2023. № 4 (784). С. 218–227.

² Տիգրանով Գ., Երաժշտական տրադիցիաների և նորարարության մասին, «Սովետական արվեստ», Երևան, 1968, N 2, էջ 11-12:

գրել է ժողովրդական մեղեդիների բազմաթիվ նմուշներ և ակտիվորեն ինտեգրել դրանք ստղծվելիք բալետի երաժշտության մեջ:

Հատկապես երկար է շարունակվել աշխատանքը «Սպարտակ» բալետի վրա: Ջովանյուլիի վեպից ոգևորված Խաչատրյանը խորացրել է իր գիտելիքները պատմական աղբյուրների ուսումնասիրությամբ՝ սկսած Ապիանոսից և Ղլուտարքոսից մինչև ժամանակակից պատմաբանները: Սպարտակի ապստամբության դերի պատմական իմաստը հասկանալու համար մեկնել է Իտալիա, եղել Հռոմում, ուսումնասիրել հնագույն քանդակները, ստրուկների ձեռքերով ստեղծված հռոմեական շինությունները, հաղթական կամարները, գլադիատորների գորանոցներն ու Կոլիզեյը: Այս բոլոր ուսումնասիրությունները խորապես ներթափանցել են կոմպոզիտորի գիտակցության մեջ և արտացոլվել նրա բալետում:

Տիգրանովը գրում է, թե երբ Խաչատրյանը սկսեց աշխատել «Սպարտակի» վրա, հարց առաջացավ, թե ինչպիսի՞ն պետք է լինի այս նոր բալետի երաժշտական ոճը: «Սպարտակի» սյուժեն կարող էր ենթադրել ոճավորում, արխաիզմներ և երաժշտա-պատմական ասոցիացիաներ: Սակայն Խաչատրյանն այս ճանապարհով չգնաց. Սպարտակի երաժշտությունն առաջին հերթին հենց Խաչատրյանի՝ հայ խորհրդային կոմպոզիտորի խորապես արտահայտիչ ու մարդասիրական լեզուն է¹:

Եզրահանգում.

Ամփոփելով մեր խոսքը՝ նշենք հետևյալը. Խաչատրյանը ոչ միայն նոր էջ բացեց խորհրդային երաժշտական և խորեոգրաֆիկ արվեստի պատմության մեջ, այլև զգալի ազդեցություն ունեցավ

¹ *Тигранов Г., Арам Ильич Хачатурян. Очерк жизни и творчества, с. 92-93.*

ԽՍՀՄ-ից դուրս բալետային արվեստի վրա: Առաջադեմ գաղափարները ժողովրդական ավանդույթների և դասական ազդեցությունների հետ խորը կապի հետ համատեղելու նրա կարողությունը արձագանքվեց տարածաշրջանի բազմաթիվ մշակույթներում: Նրա բալետները դարձան խորհրդային երաժշտական թատրոնի ժառանգության անբաժանելի մասը՝ արժանի տեղ զբաղեցնելով 20-րդ դարի դասական երգացանկում:

Օգտագործված գրականություն

1. Тигранов Г., Арам Ильич Хачатурян. Очерк жизни и творчества, Ленинград: Издательство "Музыка", 1978.
2. Тигранов Г., Музыка в борьбе за гуманизм и прогресс, Ленинград: Издательство "Музыка", 1984.
3. Тигранов Г., Балеты А. Хачатуряна, Ленинград: Издательство "Музыка", 1974.
4. Тигранов Г., Армянский музыкальный театр, т. 2, Ереван, Айпетрат, 1960.
5. Тигранов Г., Оперное и балетное искусство армянских композиторов, «Музыка советской Армении» сборник статей, Ереван, Государственное музыкальное издательство, 1960.
6. Мейер К. С вами говорит Арам Ильич Хачатурян! / пер. А. Давтян // Музыкальная академия. 2023. № 4 (784). С. 218–227.
7. Տիգրանով Գ., Երաժշտական տրադիցիաների և նորարարության մասին, «Սովետական արվեստ», Երևան, 1968, N 2, էջ 11-12: